

BAŞKENT ANKARA VE JANSEN

Fehmi YAVUZ

GİRİŞ

5 Ekim, 1981'de alındı

Genç kuşaklar Ankara'yı başkent buldular. Olay Cumhuriyet ile yaşıtı; onaltı gün öncesine gidiyor. 13 Ekim 1923 de T.C. Büyük Millet Meclisinden geçen, tek maddeden oluşan karar şöyledir:
"Türkiye Devletinin makarri idaresi Ankara şehridir."

Biz konuyu kent plancılığı, toprağın doğal kaynak niteliği, bölge plancılığı açılarından kısa kısa değerlendirmek istiyoruz. Ancak tüm Atatürk Devrimlerinin başlatılması, uygulamaya konması, bu olaya sıkı sıkı bağlıdır. "İstanbul başkent kalsaydı devrimler yapılamazdı," demek, bir abartma sayılmamalıdır.

Önemli olan, başkenti Anadolu'nun ortalarında bir yere taşımaktır. O günün koşullarına göre, bunun savunma ve güvenlikle de ilgisi vardır. Ancak ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan konu değerlendirilince, İstanbul'un yüzyıllar boyu Anadolu'yu savsakladığı gerçeği karşımıza çıkar. Anadolu, başta evlatları olmak üzere, hep vermiş, karşılığında hemen hiçbir şey almamıştır. Kurtuluş Savaşında ise, varını yığını, sonuna dek ortaya koymuştur. Tam anlamıyla özveri diyebileceğimiz, "Anadolu halkının katkısını ödüllendirmek gerekirdi," sözünü yetersiz buluyoruz. Ülkeyi düşmanlardan kurtarmak önemlidir. Ancak ileri toplumlar arasındaki onurlu yerimizi alamadan, düşman tehlikesi başımızdan eksik olmazdı.

İstanbul 1500 yılı aşkın bir süre Bizansa ve Osmanlılara başkentlik yapmıştır. Osmanlı Devleti, egemenliğini tümünden bitiren bir sömürge olmamıştır. Ancak yeni çağa, endüstri devrimine ayak uydurmamakta beceriksizliği, başarısızlığı yüzünden, en azından yarı sömürge diyebileceğimiz bir duruma düşmüştür. Kapitülasyonlar bu durumu açıklamaya yeter. Özetle, devletin dayanması gereken müslüman kitle, reform, rönesans, akılcılık akımlarının dışında kalmıştır, diyebiliriz.

İstanbul başkent kalsaydı, ileri ülkeler geliştirdikleri türlü yöntemlerle, Kurtuluş Savaşını kazanan ve Cumhuriyet kuran kişileri etkisiz duruma getirebilirlerdi, demekte kendimizi haklı buluyoruz. İstanbul'da, yüzyılların birikimi olan, hazır bir ortam vardır.

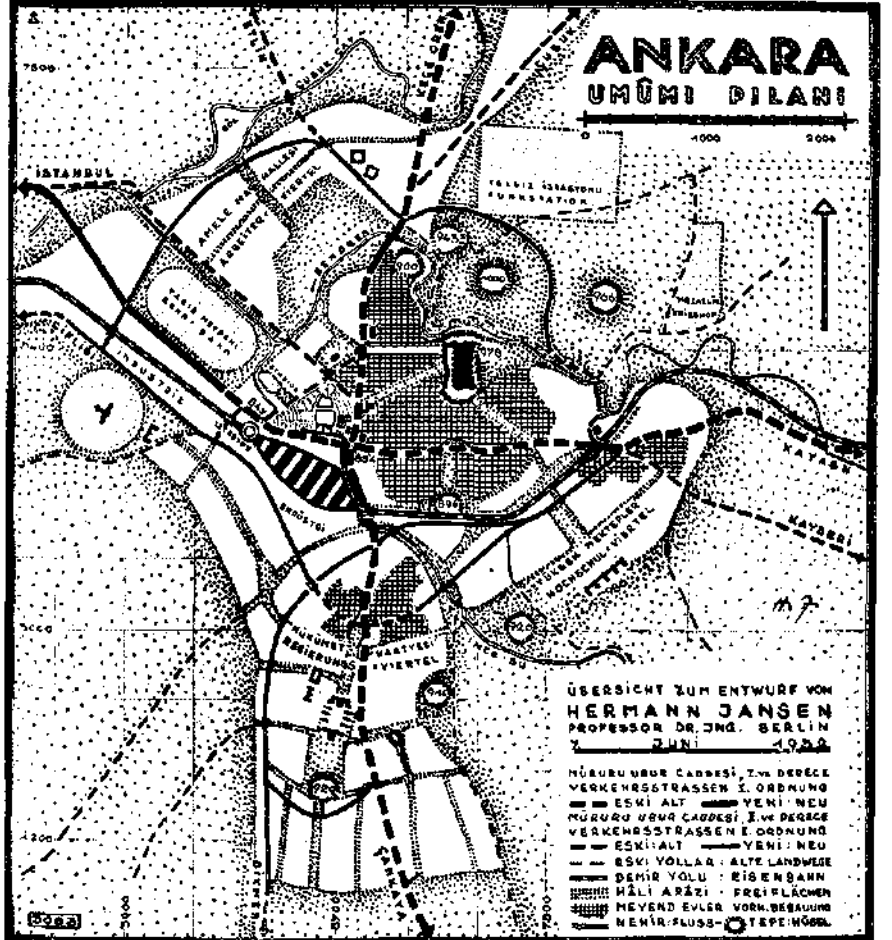
Bizantinizm sözcüğü kokuşma, yozlaşma anlamında kullanılır. Osmanlı devletinin duraklamasını, çökmesini bile Fatih'in İstanbul'u aldıktan sonra saraylara yerleşmesine, eğelenceye yönelmesine, halkla (özellikle Anadoluyla) ilişkisini koparmasına bağlayan tarihçiler vardır.

İstanbulun başkent olmaktan çıkarılmasını, cezalandırmak biçiminde yorumlayanlar çok olmuştur. Adnan Menderes'in İstanbul'da giriştiği büyük imar hareketinin altında, bu cezalandırma inancını silmek de yatar, 1952 de yapılan Türk Belediyecilik Derneğinin genel kurul toplantısına Celal Bayar da katılmış, türlü konuşmacılar, Cumhuriyet döneminde İstanbul'un cezalandırıldığını, savsakladığını dile getiren yakınmalarda bulunmuştur. Adalet Partisi İktidarı döneminde yapılan Birinci Boğaz Köprüsü, gerçekleştirilemeyen İkinci Boğaz Köprüsü olaylarına bu açıdan da bakılmalıdır. Bütün bunların sandıktan çıkmayı amaçlayan politik oyunlar olduğunu söylemekle yetiniyoruz.

JANSEN VE PLANI

1927 de açılan Ankara İmar Planı yarışmasını Prof. H.Jansen kazandı. Jansen'in hazırladığı kesin imar planını, (Şekil 1), Temmuz 1932 de Bakanlar Kurulu onayladı. Jansen kendi planının uygulanmasında, danışman olarak da görev aldı; 1938 sonlarında anlaşması yenilenmedi ve danışmanlık görevi sona erdi.¹ Biz burada daha çok anlaşmanın yenilenmesinin gerekçesi (gerekçeleri) üzerinde durmak istiyoruz. Atatürk'ün ölümünden hemen bir ay sonra bu yola gidilmesi de spekülasyona açıktır.

1. Bu konular için bkz.: F.Yavuz, Ankara'nın İmarı ve Şehirciliği, Ankara: S.B.F. Yayını, 1952.

Şekil 1. Jansen'in 1932 yılında, yarışmada kazanan planını gözden geçirerek hazırladığı Ankara planı görülmektedir. Jansen'in hazırladığı bu plan, tümüyle, Jansen'in planlama görüşlerini yansıtmamaktadır. Plan kararlarının bir kısmı Jansen'e dıştan verilmiştir. Jansen önceden verilen bu planlama kararlarından oldukça rahatsızdır. Jansen, kenti Yenişehir kesiminde geliştirmekten çok Erlik sirtlarında geliştirmek istemektedir. Böylece hem kentin demiryoluyla bölünmesi önlenecek, hem de iklim koşullarına daha uygun bir kent doğacaktır.

İmar İdare Heyetinin 9-12-1938 gün ve 131 sayılı kararının başlığı şöyledir: **Prof. Jansen'in Mukavelesinin Tecdidine Lüzum Kalmadığı Hakkında**, . Karardan bir paragrafı olduğu gibi aktarıyoruz:

Seneler ilerledikçe şehrin silueti tamamen tecessüm ve teayyün etmiş ve binaenaleyh henüz işlenmemiş kısımlar için tatbik edilecek yol ve metotlar tebellür eylemiş olması sebebiyle Prof. Jansen'in fikir ve mütalaalarına müracaat ihtiyacı da seneden seneye bariz birsurette azalmış ve eskiden beri kendisi ile vaki olagelmekte bulunan müşavere ve direktif talepleri son zamanlarda hemen tamamen zail olmuş bir vaziyette bulunduğu, bu hususta İmar Müdürlüğü'nün 10 senelik tecrübe devresinde istihsal eylediği mümarese ve ihtisasın da çok büyük amil ve müessir olduğu tahakkuk etmiştir.²

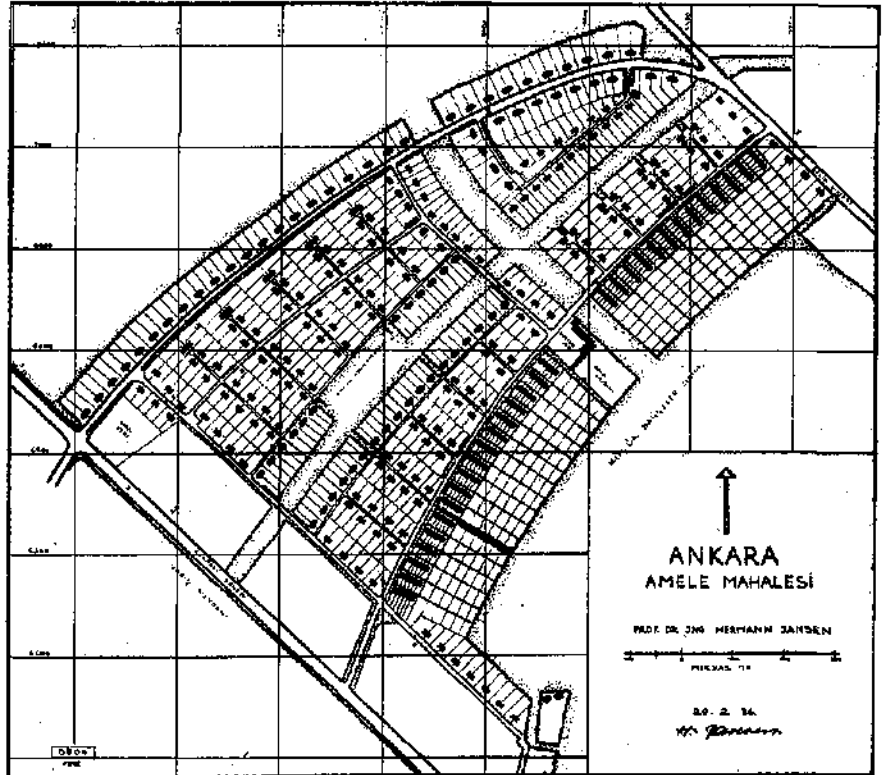
2. Ankara İmar Klavuzu, Ankara İmar Müdürlüğü Yayını, 1946, s. 328.

Karar'da Jansen'in yaşlanması nedeni ile Ankara'ya gelemediği asistanlarının da askere alındığı gibi ek gerekçeler de vardır.

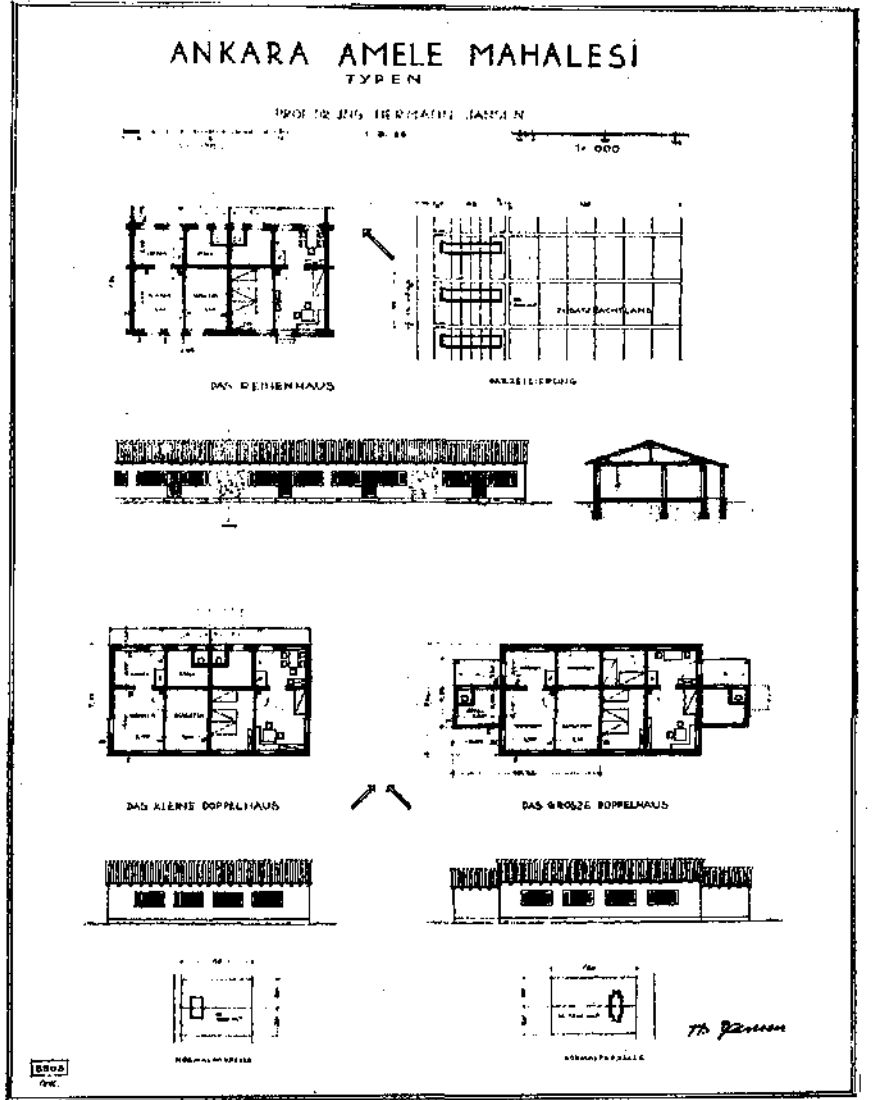
Bütün bunları, başta nüfuzlu kişiler olmak üzere, emlakçilerin, çıkar çevrelerinin oyununu bir ölçüde bozan kişiden kurtulmak için hazırlanmış birer kılıf olarak nitelendirmek doğru olur. Jansen'in kesin imar planına eklediği rapor şu tümce ile bağlanmıştır:

Arazi spekülasyonunun önü alınıp, imar faaliyetinin kuvvetli bir elde temerküz etmesinde muvaffak olunduğu takdirde, burada şehir imarına misal olabilecek bir eser vücuda getirilmiş olacaktır.

Jansen'in önerisinin ikincisi tam anlamı ile gerçekleşmiştir. O dönemde tek parti iktidarı ve Nevzat Tandoğan gibi bir vali ve belediye başkanı vardır, kuvvetli el'in bundan daha üstünü düşünülemez. Birinci koşul, arazi spekülasyonunun önünün alınması ise, gerçekleşmek şöyle dursun, kuvvetli el, spekülâtörle sarmaş-dolaş olmuştur. Rapor'da ve Karar'da bu konulara değinilmemiş olması, hazırlayanlar açısından, doğaldır. (Şekil 2-3).

Şekil 2-3. H. Jansen'in, önerdiği projenin yatışmaya katılan, Jausseley ve Brix planından en önemli farklarından biri toplumsal içeriğiydi. Planda (Şekil 2) de görüldüğü biçimde Ankara'nın kuzey batısında bir amele mahallesinin kurulması öngörülmüştür. Amele mahallelerinde yapılacak konut tipleri (Şekil 3) de görüldüğü biçimde tasarlanmıştır. Bu evlerin bir katlı çift ev ve sıra evler olarak yapılması, ve kapı pencere gibi elemanlarının standartlaştırılması yoluyla maliyetlerinin düşürülmesi düşünülmüştü. Amele mahallesi Jansen planının gerçekleşmeyen kısımlarından biri olmuştur. Bunun yerine 1930'lu yıllardan başlayarak geçeköndü mahalleleri gelişmiştir.

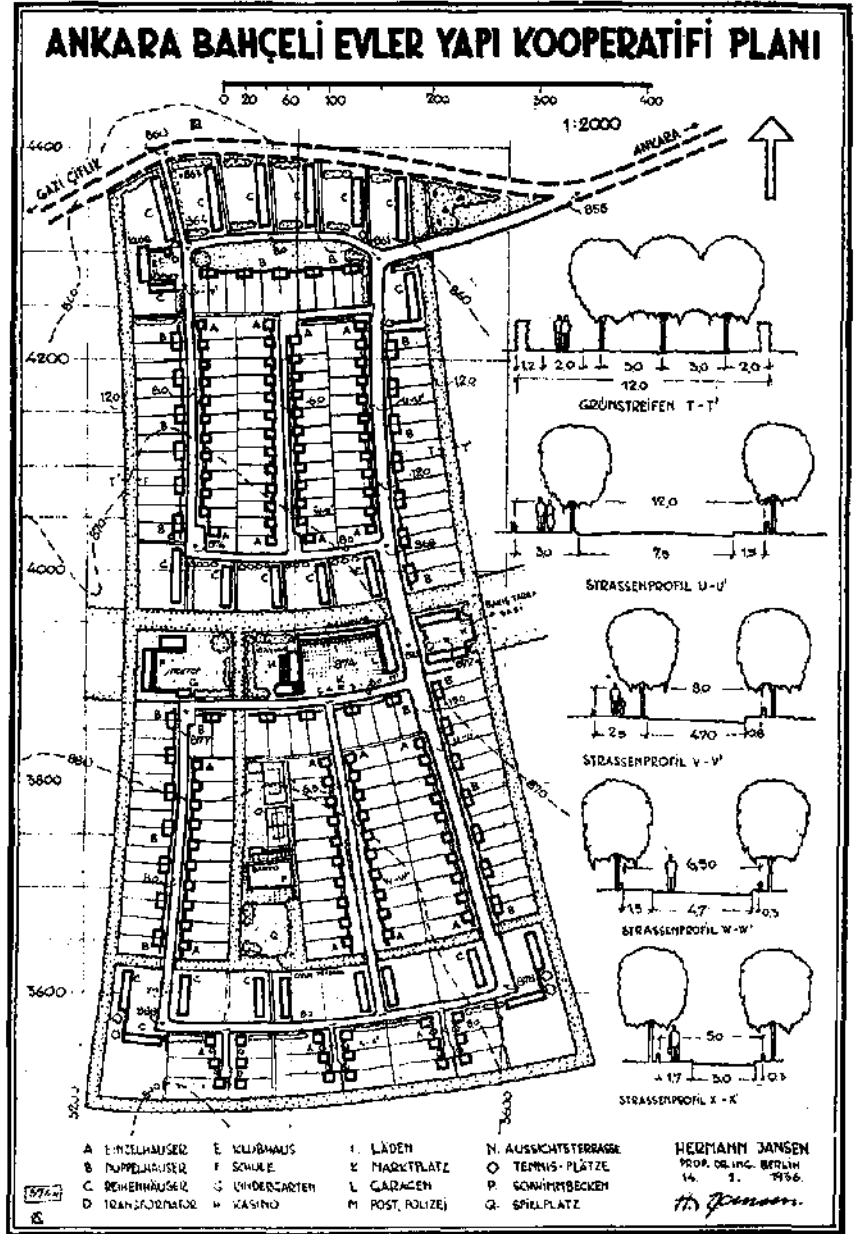
Şekil 3.

Başarının ya da başarısızlığın en büyük nedeni olan arsa spekülasyonunu görmezlikten gelen başka bir rapordan söz etmek yarar görüyoruz. 20 Nisan 1943 de Ankara'daki Mesken Buhranını Tetkike Memur C.H.P. Meclis Grubu Komisyonu'nun hazırladığı, 14 sayfa tutan bir rapor vardır. Bu raporun bir yerinde: "Arsa fiyatlarının umumiyetle pahalılığı söylenmektedir," deniliyor. Rapor'un başında, bu konudaki gerekli araştırmanın yapıldığı, Dahiliye, Maliye, İktisat, Münakalat ve Ticaret vekilleri ile, Milli Müdafaa ve Nafia vekaletleri müsteşarlarının ve Nafia Vekaleti Yapı ve Yollar Dairesi Reisinin, İstatistik ve Orman Umum Müdürleri ile Ankara Belediye Reis Muavini ve İmar Müdürlerinin açıklamalarının dinlendiği yazılmıştır.³

3. Ankara İmar Klavuzu, s. 385.

Ev kadınlarının, mahalle bekçilerinin,... bildiği, ünü yurdun dört bucağına yayılan bir gerçeği, Rapor'u hazırlayanların, söylenti (dedi-kodu) sayıp, geçiştirivermesini anlamak güçtür demekle yetiniyoruz (Şekil 4).

Falih Rifki Atay, Çankaya kitabında, gazetelerde çıkan yazılarında: Jansen ve Atatürk, imar yolsuzlukları, nüfuzlu kişiler,... hakkında, spekülasyon konusunun içyüzünü aydınlatan parçalar vardır. Bunlardan birinde, Jansen'in Tandoğan hakkında şöyle dediği açıklanıyor:

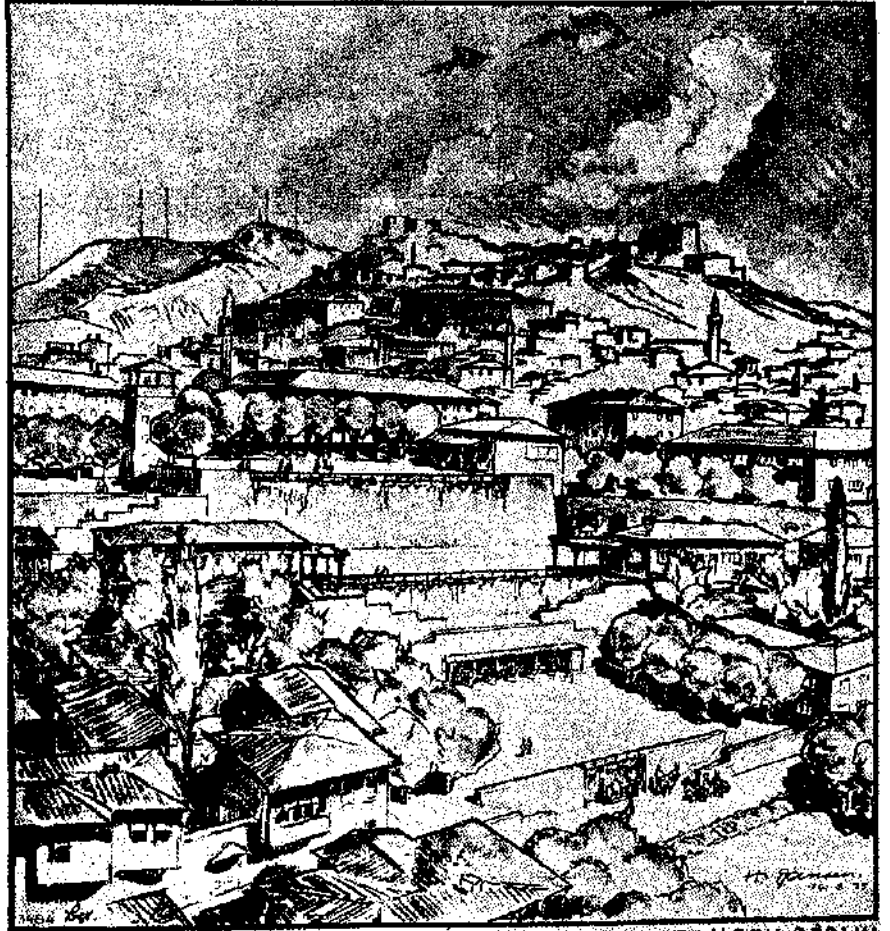
Şekil 4. Ankara'da arsa değerlerinin ilk etkilerinden biri planın yerleşmeye açmadığı alanlarda yeni gelişme baskılarının doğması oldu. Ankara bürokrasisi kooperatifler oluşturarak, ucuza aldıkları kentsel toprakları yerleşmeye açmaya uğraşıyorlardı. Bu baskıların kooperatifler aracılığıyla yapılması, baskıyı "gayri şahsileştiriyor" ve sonuç alınmasını kolaylaştırıyordu. İlk konut kooperatifleri böyle gelişti. Bunların öncüsü olan Ankara Bahçelî Evler Yapı Kooperatifi, planlarını Jansen'e hazırlattı. Şekil 4'te görülen bu planda Birinci Dünya savaşı sonrasında Almanya'da gelişen *siedlung* anlayışı egemendir.

Sizin valiniz, elektrik arıza yaptığı vakit, tesisata el sürmez, bir elektrikçi çağırır. Çünkü elektrikte ölüm tehlikesi vardır. Şehircilik bin kat daha fazla ihtisas ister. Bizim çizgilerimiz, elektrik telleri gibi, adam öldürmediği için mi işimize karışıyor?

Yine Falih Rıfkı Atay bir yazısında, Jansen'in: "Artık Ankara imar planının altından benim imzamı silebilirsiniz." dediğini açıklar (Şekil 5-6).

SONUÇ

Başkent'in Anadolu'nun ortasında bir yere taşınması, devrim tarihi, bölge planlığı açısından büyük bir olaydır. Mehmet Akif Ersoy

Şekil 5-6. Herman Jansen'in şehir planlama anlayışında, Camillo Sitte'nin 1889 yılında Viyana'da yayınlanan Kent İnşaa Sanatı adlı kitabında savunulan düşüncelerin etkileri görülmektedir. Jansen'in yarışmayı kazanan projesi Almanya'da Camillo Sitte'cilerin dergisi olarak tanınan Staedtebau'da yayımlanmıştır. Bilindiği gibi, Camillo Sitte'ci planlama anlayışında eski kentler planlanırken, tarihsel dokuyu bozmamak, kentin tarihsel mirasına sahip çıkmaya önem verilmektedir. Şekil 5 ve 6'da Jansen'in bu tutumu açıkça görülmektedir. Şekil 5 de Jansen'in Samanpazarı düzenlemesi ve kent mekanında oluşturduğu platformlarla tarihi Ankara Kalisi'ne kentsel yaşantı içinde güçlü bir algılanma olanakları sağlamak kaygısı açıkça görülmektedir. Şekil 6 da ise Jansen tamir edilen Roma seddinden, kente bir yüzme havuzu sağlamakla yararlanmak istemiştir. Jansen'in bu çalışmaları da planın uygulanmayan yölelerinden biri olmuştur.

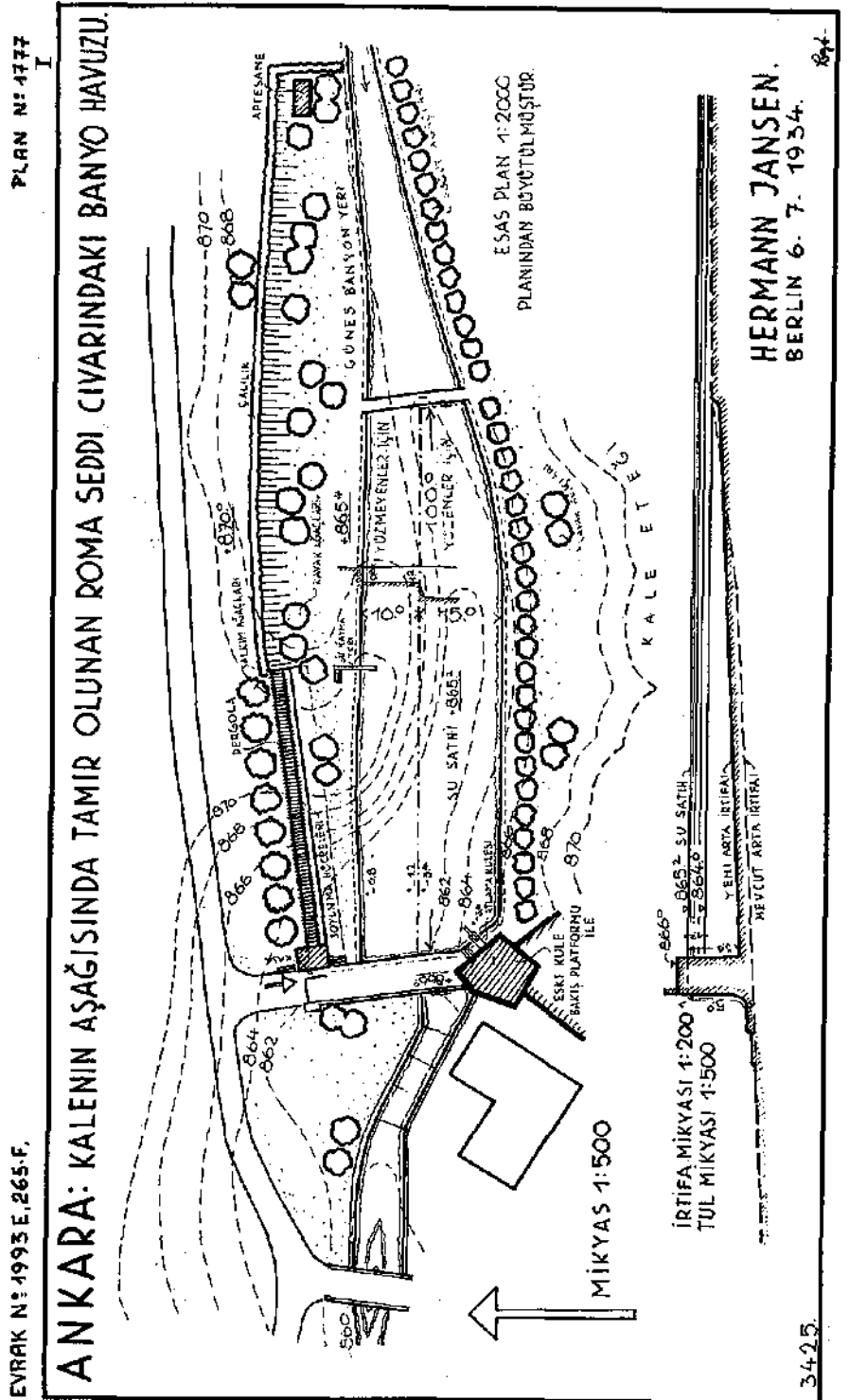
ANKARA: SAMAN PAZARI MEYDANI. HERMANN JANSEN, BERLIN

Safahat'ında, müslüman halk için Ummeti-merhume, Milleti-merhume deyimlerini kullanmıştır. Atatürk ve arkadaşları, bu milletlerin ölmediğini ve ölmeyeceğini kanıtladı. Yüzyılların kader inancı, yalan dünya edebiyatı, türlü savsaklamaları karşısında, özünü çürümekten koruyabilmiş olan bu halk, ülkenin olanakları, sorunları. . . Ankara'dan çok daha iyi görülmüş ve değerlendirilmiştir.

Bugün, özlenen kalkınma düzeyine ulaşamamışsa, bunun başlıca nedeni 1929'da başlayan Dünya Ekonomik bunalımıdır. Atatürk devrimleri 500 yılın faturasını ödemek anlamına gelir. İşte, çok yüklü olan bu faturanın istenen hızla ödenmesini, sözkonusu bunalım, büyük ölçüde etkilemiştir.

Tutucu çevreler, kimi başarısızlıkları, gecikmeleri ileri sürerek, Atatürk döneminde olup bitenleri eleştirmek, kötülemek isterler. Sanki başımızda Halife olsa idi, İstanbul başkent kalsa idi, medreseler kapatılmasa, yazı devrimi yapılmasa. . . idi durum daha mı parlak olacaktı?

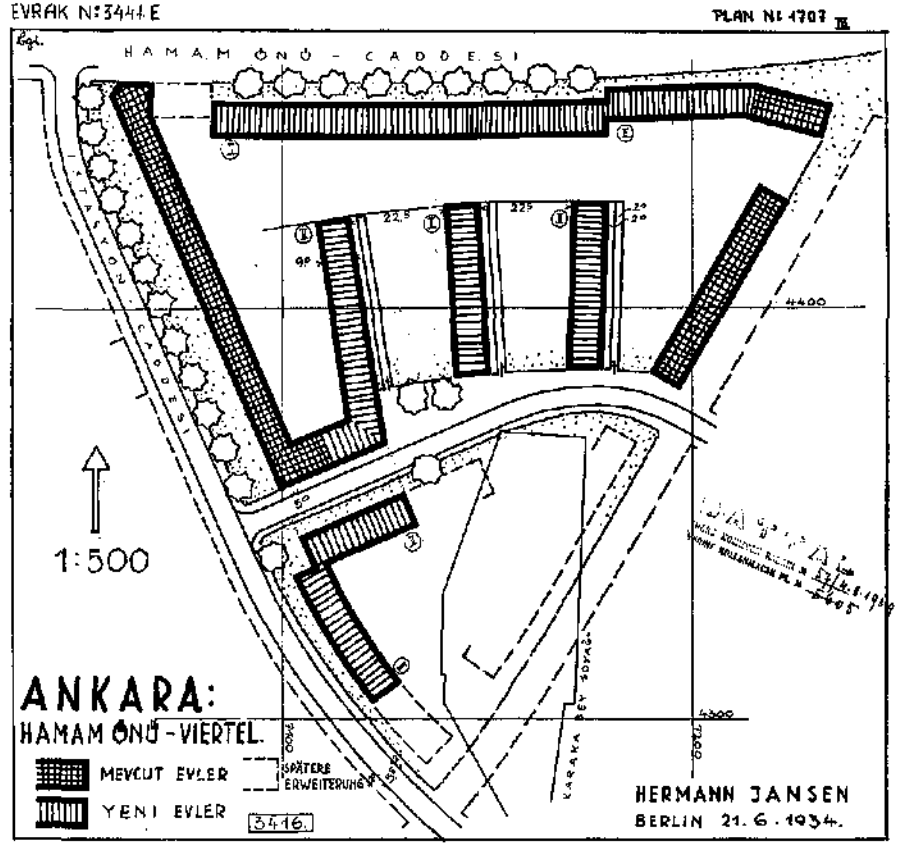
1925 yılında, Ankara için çıkarılan, arsa ile ilgili özel bir kanunla Ankara belediyesine, yasal değer (1915 yılındaki, tapuya kayıtlı değer)in 15 katı) üzerinden, 4 milyon m² kadar yerin kamulaştırma yetkisi verilmiştir. Bu kanun, T.C. Büyük Millet Meclisinde tartışılırken, en ileri kent plancılığı ilkeleri dile getirilmiş ve benimsenmiştir. Öte yandan, ülke çapında beklenen daha ileri adımlar atılmamış, tartışmalar sırasında yaratılan hava korunamamıştır. Büyük çıkarlar sağlama yolunu tutanların bu olumsuz gelişmedeki rolüne yukarıda değindik. Bunlar Mukaddes Mülkiyet Hakkı gibi çağ dışı gerekçelere sığınmasını da bilmiş, gecekonduculara ve küçük emlak sahiplerine, Suspayı denebilecek, türlü ödünler vermişlerdir (Şekil 7).

Şekil 6.

Yürürlükte olan Anayasa'mızda bile, toprağın doğal kaynak olduğu ilkesi benimsenmemiştir. Bize göre, Anayasa'nın, doğal kaynakları (tabii servetleri) Devletin hüküm ve tasarrufu altına alan 130 uncu maddesi "Başta toprak olmak üzere" sözü ile başlamalıdır.

Sosyalist ülkeleri bir yana bırakıyoruz, kapitalist ülkelerde, buna benzer adımlar çoktan atılmıştır. İngilizlerin, İkinci Dünya Savaşından sonra kurduğu 30 dan fazla yeni-kentin toprakları ve de yapıları Devletin iyeliğindedir. Organize sanayi bölgelerinde de uygulama böyledir. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün, kentsel topraklar hakkındaki

Şekil 7. Bu şekilde, Jansen planının Hamamönü'ne ilişkin 1/500 lük ölçekli bir ayrıntı paftasındaki, iptal kararı görülmektedir. 1934 yılında verilen plan kararı 1939 yılında battal edilmiştir. Jansen'in mukavelesinin 1938 yılı sonunda yenilenmediği düşünülürse, bu battal kararının Jansen sonrası dönemin kararlarından biri olduğu anlaşılır. Battal kararları adım adım tüm planı kaplayacak, Jansen planı da uygulamadan kalkmış olacaktır.

7 cilt tutan yayınında da, toprağın doğal kaynak niteliği, yeri geldikçe vurgulanmıştır.

Kentleşme, konut, beslenme. . sorunlarına çözüm ararken, toprağın doğal kaynak ve üretilemeyen bir tekel malı olduğu ilkesini benimsemekle, yasaları buna göre düzenlemekle. . işe başlamak zorunluğu ortadadır. Bu ilke ya da ilkeler benimsenince, toprak fiyatları serbest rekabet piyasası kurallarına göre oluşmayacak, birçoklarının, üretime hiçbir katkıda bulunmadan, servet yapması, vurgun vurması. . önlenecektir. Sosyal hukuk devletinin temelinde, en kısa sürede, sözkonusu ilkelerin benimsenmesi zorunluğu da yatar.

Cumhuriyet döneminde olup bitenler, özellikle Ankara örneği bize bu gerçeği çoktan öğretmiş olmalı idi. Toprak alış verişinden, emlakçilikten büyük çıkar sağlayanların bu gerçeği bilmediği söylenemez, demekle yetiniyoruz.

Bölge plancılığı, ülke çapında dengeli yerleşme açısından: "Ankara, İstanbul'un önünde baraj görevi yapmıştır," sözünü, yıllardan beri kullanıyoruz. Jansen'i, Ankara nüfusunun bu kadar hızla artacağını görememiş, 1980'lerin başında 250-300 bin olacağı varsayımından yola çıkmış olmakla suçlayanlar da vardır. Hemen ekleyelim, gelecek 50 yıl için 250-300 binlik nüfus artış rakamını Ankara belediyesi, yarışmaya katılan 3 uzmana vermiştir.

Biz daha çok baraj sözcüğü üzerinde durmak istiyoruz. Ankara da yükünü tutmuştur; Batı'ya doğru sürüp giden nüfus akımının önüne yeni barajlar gereklidir. Başkentini yer değiştirmesi sözkonusu olmayacağına göre, bölge plancılığı ilkelerinden yola çıkarak, düzenlemeler yapmak zorunluğu vardır. Bu alanda Keban'ı olumsuz, Gaziantep'i olumlu örnek diye gösterebiliriz.

Ayrıntısına girmeden, Keban barajını, Doğu'nun kalkınması için bir manivela olarak kullanmak fırsatı kaçırılmıştır, diyeceğiz.

Gaziantep ise, Birecik köprüsü yapıldıktan sonra Doğu için yeni bir çekici merkez olmuş, Batı yönündeki akın karşısında, bir baraj olma görevini yüklenmiştir.

Öyle ise köprü, baraj, karayolu, liman için yapılacak kamu girişimlerinin dengeli yerleşmeye yapabileceği olumlu, ya da olumsuz katkılar her zaman gözönünde bulundurulmalıdır, demekle yetiniyoruz.

Bölge plancılığı açısından çok önemli olan başka bir nokta da, belli merkezlerde toplanan nüfusun sorunlarına çözüm aramakla birlikte, halkı göçe iten nedenler üzerinde durmak ve bu yöndeki önlemlere ağırlık vermektir. İstanbul'un, Ankara'nın, İzmir'in sorunlarına çözüm ararken, Doğu, Güneydoğu Anadolu sınırlarından işe başlamak, en azından işin bu yönünü savsaklamamak gerekir, demek istiyoruz.

ANKARA, THE CAPITAL AND JANSEN

ABSTRACT

Ankara was established as the capital of Turkey on Oct.13, 1923. The decision to move the capital to central Anatolia was the result of economic, social and cultural factors in addition to factors like security and defense. Since Istanbul served not only as the political but the cultural capital for more than 1500 years to Byzantine and Ottoman Empires, the decision for this move was criticized by political circles for a long period.

Prof. H.Jansen won the competition for the Master Plan of Ankara in 1927; the final version was approved by the Cabinet in 1932. Jansen was in charge of the implementation of the Master Plan until 1938. His job was then ended since he was against land speculation and fell into conflict with certain interest groups. Hence, the efforts to improve the capital by means of an organized planning process proved to be unsuccessful.

It is necessary to promote legal reorganizations based on the principle that land is a natural resource, while paying due attention to the specific issues of urbanization and housing problem. The population of Ankara has rapidly increased since 1923. Therefore, the positive and negative effects of public enterprises need to be reconsidered to support an organized settlement process. The reasons for migration into urban areas also need to be taken into account while seeking solutions for demographic problems of larger urban centers.